

KONRAD GŁOMBIK

50-lecie wymiany listów między biskupami Polski i Niemiec

Sprawozdanie, Erfurt 30–31 X 2015 r.

Jesień 2015 r. to nie tylko czas, w którym przypada 50. rocznica zakończenia Soboru Watykańskiego II, ale także ważnego dla stosunków polsko-niemieckich wydarzenia, związanego z wymianą listów między biskupami Polski i Niemiec. Wydarzenie to miało miejsce w ramach kończących się obrad soborowych i w dużej mierze zostało zainspirowane jego duchem. Wymiana listów jest najczęściej kojarzona w Polsce ze słowami biskupów polskich: „wybaczamy i prosimy o wybaczenie”, które wywołało oburzenie ówczesnej władzy i doprowadziło do nagonki i ataków na Kościół, a w środowiskach intelektualistów katolickich spotkało się z niezrozumieniem. Perspektywa półwiecza jest dobrą okazją, aby rzeczowo dyskutować o tym wydarzeniu, jego przyczynach, okolicznościach i znaczeniu dla współczesnych relacji między sąsiednimi narodami, jakimi są Polska i Niemcy. Jubileusz wymiany listów między episkopatami tych krajów stał się tematem wielu konferencji naukowych, wśród których na uwagę zasługuje spotkanie naukowców z Polski (z Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Opolskiego) i z różnych ośrodków naukowych w Niemczech, a zorganizowane przez Wydziału Teologii Katolickiej w Erfurcie. Konferencja zatytułowana *50 Jahre polnisch-deutscher Briefwechsel. Aussöhnung im Konflikt* miała miejsce w dniach 30–31 października 2015 r. i została tak zorganizowana, że każde z poszczególnych zagadnień zostało przedstawione z polskiej i niemieckiej perspektywy.

W pierwszej części konferencji, dotyczącej wydarzeń poprzedzających wymianę listów między biskupami polskimi i niemieckimi, zostało zaprezentowane wzajemne postrzeganie stosunków polsko-niemieckich w latach 1945–1965 oraz fakty związane z działalnością kard. A. Hlonda po zakończeniu II wojny światowej na tzw. ziemiach odzyskanych. Ks. prof. dr hab. Helmut Sobeczko z Uniwersytetu Opolskiego w swoim referacie o percepcji Kościoła w Niemczech po 1945 r. przez polskich katolików zwrócił uwagę na wrogość wobec Niemców, która była skutkiem II wojny światowej, ale była także podsycana przez komunistyczną propagandę oraz niemiecki rewizjonizm. Podkreślił także pozytywny wpływ na te relacje środowiska „Tygodnika Powszechnego”, zwłaszcza

zaś S. Stommy. Z kolei dr Sebastian Holzbrecher z Erfurtu, referując na temat postrzegania Polski po 1945 r. przez katolików niemieckich, zwrócił uwagę na wrogość wobec Polski związaną z wypędzeniami licznych Niemców i tabuizacją II wojny światowej. Jednocześnie wspomniał o początkach kontaktów między Kościołami lokalnymi obu krajów, w tym m.in. o zaproszeniu biskupów polskich do Niemiec (w 1958 r. skierowano zaproszenie do kard. S. Wyszyńskiego) oraz postaci św. Jadwigi Śląskiej, która w 1960 r. została przedstawiona przez kard. J. Döpfnera jako pomost między obu narodami. W dyskusji po tych referatach przypomniano inne oficjalne i prywatne inicjatywy po stronie niemieckiej, które służyły wzajemnemu zbliżeniu (m.in. ruch *PAX Christi*, czy akcja *Sühnezeichen*). Do przyczyn długiego procesu wzajemnego zbliżenia zaliczono m.in. złożoną sytuację Kościoła w Polsce po II wojnie światowej oraz skomplikowaną sytuację polityczną (zimna wojna).

W ramach pierwszej sesji była omawiana także sprawa działalności kard. A. Hlonda i jego pełnomocnictw papieskich, na mocy których ustanowił on na tzw. ziemiach odzyskanych administratury apostolskie i powołał administratorów apostolskich. Prof. dr Rainer Bendel z Tybingi przedstawił postrzeżenie sprawy kard. Hlonda w historiografii niemieckiej. Do naszych czasów jest ona zdominowana przez literaturę, która wydaje jasną ocenę postępowania polskiego prymasa jako niezgodną z papieskimi pełnomocnictwami i podkreśla jego nacjonalistyczne nastawienie. Do naszych czasów ukazują się w prasie niemieckiej teksty na ten temat informujące o „kłamstwach w imieniu papieża”. Z kolei ks. dr hab. Konrad Glombik, prof. UO przedstawił kwestie dotyczące kard. A. Hlonda w świetle polskiej historiografii. Ogólne opracowania na temat powojennej historii Kościoła w Polsce zasadniczo przekazują fakty związane z ustanowieniem administracji apostolskich na tle innych wydarzeń historycznych i ówczesnej sytuacji politycznej. Opracowania biograficzne dotyczące polskiego prymasa, oprócz faktów, podają także racje usprawiedliwiające jego działanie. Z kolei opracowania szczegółowe, dotyczące działalności kard. Hlonda na tzw. ziemiach odzyskanych, drobiazgowo przedstawiają fakty oraz analizują racje jego postępowania, do których zalicza się: wypełnienie woli papieża, chęć zaprowadzenia porządku w pogrążonym w chaosie życiu kościelnym oraz polonizacja i rekatolicyzacja nowych terytoriów. W dyskusji, z jednej strony, uwagę zwracano na niepewność sytuacji politycznej, w której w sposób zdecydowany działał polski prymas oraz wola zapewnienia duszpasterstwa polskiej ludności przesiedlanej ze Wschodu, a z drugiej jego nadużycia w interpretacji pełnomocnictw papieskich, do których się sam przyznał, co było przyczyną usunięcia kanonicznie ustanowionych ordynariuszy na tych terenach.

Zwieńczeniem pierwszego dnia obrad był wykład otwarty prof. dr. Karla-Josepha Hummela z Bonn na temat 50-lecia wymiany listów między biskupami polskimi i niemieckimi. Ukazał on kontekst społeczno-historyczny listu, do którego należało świętowanie tysiąclecia chrztu Polski oraz bilateralne stosunki między biskupami polskimi i niemieckimi. Hummel przedstawił także szczegóły dotyczące wymiany listów, w tym m.in. spór między kard. J. Döpfnerem i kard. S. Wyszyńskim we wrześniu 1965 r., czas między oficjalnym podpisaniem listów (list polski jest datowany na 18 XI 1965 r., a niemiecki 5 XII 1965 r.), szczegóły przygotowania listu niemieckiego i jego zatwierdzenia przez głosowanie, czy kwestia przyjęcia zaproszenia na obchody milenium chrztu Polski. W referacie tym zostali wspomniani także ludzie pojednania polsko-niemieckiego, do których referent zaliczył: K. Adenauera, H. Kohla, T. Mazowieckiego, kard. K. Wojtyłę kard. B. Kominka, bp. G. Schaffrana, bp. A. Bengscha i bp. F. Hengsbacha. Pomimo różnicy zdań i różnych kontrowersji dotyczących m.in. prawa do ojczyzny, biskupi niemieccy, podobnie jak i polscy, byli przekonani, że nie chodzi o dokument o charakterze politycznym, ale akt, który wypływa z ducha Soboru Watykańskiego II i nie dotyczy kwestii regulacji granic między Polską i Niemcami, ale wyłącznie do spraw kościelnych i problemu pojednania w wymiarze moralnym. Kiedy w następnym roku zaproszeni na obchody milenium chrztu Polski biskupi niemieccy nie otrzymali prawa przyjazdu do Polski, wzięli udział w uroczystościach zorganizowanych w Rzymie. W 1972 r. – roku uznania granicy polsko-niemieckiej – nastąpiło oziębienie stosunków między obu krajami w związku z kwestią wypędzonych. Do zmiany atmosfery przyczyniła się wizyta polskich biskupów (kard. K. Wojtyła, kard. S. Wyszyński) w Niemczech w 1978 r. oraz pomoc materialna Kościoła w Niemczech udzielona Polsce w okresie stanu wojennego. W dyskusji po tym referacie zostały poruszone dalsze elementy procesu pojednania polsko-niemieckiego. Była mowa zarówno o oficjalnych inicjatywach instytucji państwowych i pozarządowych, jak i nieoficjalnych, konkretnych przejawach dobrych relacji między poszczególnymi ludźmi, będących urzeczywistnieniem pojednania między Polską a Niemcami.

Pierwsza sesja drugiego dnia konferencji dotyczyła historii recepcji wymiany listów biskupów polskich i niemieckich. Reakcje w Polsce przedstawił ks. dr Piotr Górecki z Uniwersytetu Opolskiego. Prelegent wspomniał m.in. o negatywnych reakcjach polskiej prasy, która zorganizowała nagonkę na polskich biskupów, zarzucała im manipulację i stawiała pytanie o zasadność ich występowania w imieniu narodu polskiego. Z kolei dr Theo Mechtenberg z Bad Oeynhausen mówił o krytycznej recepcji listu w Niemczech i jego wpływie na politykę wschodnią Niemiec oraz proces zbliżenia i pojednania z Polską. Pewne zarzuty dotyczyły konsekwencji politycznych listu, w tym m.in. braku sformułowań dotyczących kwestii granicy

polsko-niemieckiej oraz sprawy wypędzenia Niemców. W pewnej mierze wiązało się to z faktem, że list został przygotowany przez biskupów z terytorium byłego NRD (bp Bengsch, bp Schaffran). Z kolei dr Severin Gawlitta z Essen przedstawił nowe źródła dotyczące wymiany listów między biskupami polskimi i niemieckimi. Wspomnił on o kontrowersyjnym z punktu widzenia niemieckiego przemówieniu kard. S. Wyszyńskiego wygłoszonym we Wrocławiu 31 sierpnia 1965 r., które zostało odebrane przez niemiecką prasę jako nacjonalistyczne i antyniemieckie, podczas gdy miało ono na celu przeciwstawienie się zamiarom znacjonalizowania mienia kościelnego przez komunistyczny rząd polski. Gawlitta przedstawił także najnowsze wyniki badań dokumentów archiwalnych dotyczące szczegółów napisania i wymiany listów. Wynika z nich m.in. to, że trwały rozmowy między biskupami polskimi i niemieckimi na temat listów i ich treści przed ich przekazaniem (istniała wersja robocza listu i wersja ostatecznie podpisana). Dyskusje po tej sesji zdominowały kwestie nowych badań dotyczących szczegółów sformułowania i wymiany listów biskupów polskich i niemieckich, które powodują, że dotychczas przyjmowane tezy przybierają charakter mitu.

Kolejna sesja w drugim dniu konferencji została poświęcona osobistościom, które przyczyniły się do procesu pojednania między narodem polskim i niemieckim. Ks. prof. dr Josef Pilvousek z Erfurtu skupił się na postaciach bp. G. Schaffrana i Güntera Särchena, których uznał za postacie polsko-niemieckiego pojednania. Z kolei ks. dr hab. Erwin Mateja, prof. UO, przedstawił wkład do dzieła pojednania polsko-niemieckiego ks. kard. B. Kominka oraz ks. abp. A. Nossola. W dyskusji po tej sesji zostały przywołane jeszcze inne postacie i instytucje, które przyczyniły się do polsko-niemieckiego pojednania. Wspomniani zostali m.in. G. Hitschke, K. Riedel, *Maximilian-Kolbe-Werk* po stronie niemieckiej oraz M. Pszon, T. Mazowiecki i środowisko „Tygodnika Powszechnego” po stronie polskiej. Zauważono także wkład w pojednanie polsko-niemieckie kontaktów między teologami z Uniwersytetu w Tybindze i Akademii Teologii Katolickiej w Warszawie. Ponadto dyskutowano o pojęciu „prawo do ojczyzny” w rozumieniu bp. Schaffrana i bp. Bengscha oraz o konieczności włączenia wypędzonych w proces pojednania między narodem polskim i niemieckim.

Ostatnia sesja dotyczyła postrzegania relacji polsko-niemieckich za pontyfikatu Jana Pawła II. Zdaniem ks. prof. dr. hab. Tadeusza Doli z Uniwersytetu Opolskiego postrzeganie w Polsce niemieckiego Kościoła za pontyfikatu Jana Pawła II charakteryzuje pozytywne uznanie. Uzasadnieniem takiej postawy jest m.in. jego otwarcie ekumeniczne, dialog z przedstawicielami innych religii i wyznań, aktywność na rzecz pojednania polsko-niemieckiego, działalność charytatywna, apostołstwo laikatu, zamożność i dobra organizacja oraz przyjazny model relacji

państwo – Kościół w Niemczech. Wśród negatywnych elementów Dola wymienił nastawienie antypapieskie (wiąże się to głównie z krytycznymi komentarzami H. Künga wobec Jana Pawła II) oraz dystansowanie się świeckich wobec hierarchii Kościoła. Zasadniczo można mówić o zainteresowaniu w Polsce życiem Kościoła w Niemczech, a jednocześnie o przestrzeganiu przed pewnymi niebezpieczeństwami, które dotknęły ten Kościół i grożą Kościołowi w Polsce. Z kolei prof. dr Jörg Seiler z Erfurtu przedstawił postrzeganie w Niemczech polskiego Kościoła za pontyfikatu Jana Pawła II. Wspomniał m.in. o podróżach kard. K. Wojtyły (1974, 1975, w 1977 r. otrzymał doktorat *h.c.* Uniwersytetu w Moguncji) i Episkopatu polskiego (wrzesień 1978) do Niemiec. Z kolei po wyborze Wojtyły na papieża po początkowym pozytywnym przyjęciu tego wydarzenia, zaczęły pojawiać się krytyczne głosy dotyczące papieża i Kościoła w Polsce. Krytykowano m.in. mesjanizm polskiego Kościoła i teologię polityczną, patos i pobożność maryjną. Pojawiały się nawet skrajnie krytyczne głosy dotyczące Jana Pawła II, określanego jako „misjonarza dnia wczorajszego”. Oprócz tego było wiele pozytywnych reakcji, do których należy określanie papieża z Polski jako „przyjaciela Niemców”, czy współpraca episkopatów obu krajów przy kanonizacji Maksymiliana M. Kolbego i Edyty Stein. Pewne napięcia w relacjach Kościoła w Polsce i Niemiec zrodziły się w kwestii duszpasterstwa w języku niemieckim na Śląsku. Wiązało się to z wizytą Jana Pawła II na Górze Świętej Anny w 1983 r., który nie wspominał mniejszości niemieckiej na Śląsku, a także z wypowiedzią kard. J. Glempa z 15 sierpnia 1984 r. w Częstochowie o tym, że nie ma potrzeby duszpasterstwa w języku niemieckim na Śląsku. Seiler przypomniał, że o pojednaniu nie można tylko mówić, ale należy więcej czynić na jego rzecz. Kwestia możliwości działań na rzecz pojednania polsko-niemieckiego była także przedmiotem dyskusji prowadzonej na zakończenie tej sesji konferencji.

Ostatni referat na temat Europy oraz polskiego i niemieckiego Kościoła w XXI w. został wygłoszony przez dr Urszulę Pękałą z Moguncji. W ramach swojego wystąpienia referentka podkreśliła znaczenie pojednania polsko-niemieckiego dla zjednoczonej Europy, wspólnoty kulturowej obu krajów oraz wskazała na ich wspólne zadania w Europie na rzecz pokoju, wartości chrześcijańskich i wspólnej przyszłości. Pękała nazwała kard. B. Kominka „nieznanym ojcem Europy” oraz zwróciła uwagę na to, że pojednanie między Polską i Niemcami należy uznać za wzorzec dla procesów pojednania między innymi krajami. Kwestia ta zdominowała dyskusję po tym referacie. W jej trakcie wspomniano m.in. o pojednaniu między Czechami i Niemcami, Polską i Ukrainą, Japonią i Chinami. Dyskutowano także czy i w jakiej mierze jest możliwe przeniesienie religijnej kategorii pojednania na społeczeństwa zsekularyzowane.

Całość obrad podsumował prof. dr Benedikt Kranemann z Erfurtu, który zwrócił uwagę, że konferencja przyczyniła się do wyjaśnienia wielu spraw związanych z listem biskupów polskich do niemieckich. Jej charakter dwugłosu, ukazujący problematykę z dwóch perspektyw, przyczynił się do ożywionych dyskusji i może być modelem dla innych konferencji. Należy kontynuować wspólne badania i projekty naukowe na temat wkładu Kościołów w obu krajach na rzecz zjednoczonej Europy oraz znaczenia i rozumienia pojednania między narodami.